

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 271.21(560)-742:271.222(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2022.4/01>

Шкрібляк М.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Лагодич М.М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПАТРІАРШИЙ І СИНОДАЛЬНИЙ ТОМОС ПРО НАДАННЯ АВТОКЕФАЛЬНОГО ЦЕРКОВНОГО УСТРОЮ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ЯК ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЦЕРКОВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І ДЖЕРЕЛО КАНОНІЧНОГО ПРАВА

У статті здійснено спробу еkleзіально-правового аналізу змісту Томосу про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. Шляхом компаративного дослідження подібних документів, наданих Константинопольськими патріархами іншим Помісним церквам, які формують сучасну структуру Вселенського православ'я, доведено, що видані ними (починаючи з другої половини XIX ст. й до 6 січня 2019 р.) документи, мають спільні – політично-адміністративні підстави і водночас специфічні канонічні приписи. Томоси відрізняються один від одного не лише історичним описом основ дарування автокефалії, а й особливими правами та привілеями, наданих ними автокефальним Церквам. Отже, обґрунтовано твердження, що усі Томоси мають конкретну еkleзіально-канонічну спрямованість і специфічні зауваги та приписи.

Провідною ідеєю статті є критичне увиразнення структурно-функціональної природи, передумов надання і канонічних новел Томосу про автокефалію Української Церкви від 6 січня 2019 р.

Розв'язання цього завдання досягнуто в результаті контекстуального трактування Патріаршого і Синодального Томосу про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України як своєрідної урочистої декларації про її церковну незалежність і джерело канонічного права Православної Церкви України.

Ключові слова: Автокефалія, Вселенський патріархат, Диптих, Помісна церква, Томос, православ'я, канонічне право, церковний устрій, юрисдикція.

Постановка проблеми та актуальність. Минає третій рік, як Українська Православна Церква (Православна Церква України) отримала Томос ((грец. τόμος) – указ синоду і/або глави Помісної православної церкви з важливих питань церковного устрою або віровчення; останнім часом найчастіше стосується рішення церкви-матері про надання автокефалії новій Помісній церкві) про автокефалію (від грец. αὐτός – сам та κεφαλή – голова) – це статус Помісної Православної Церкви, як самокерованої, адміністративно незалежної від інших православних церков частини Вселенської Церкви, але єдиної

з ними канонічно. Автокефальну Церкву очолює незалежний Предстоятель в гідності патріарха, або архієпископ чи митрополит.

Насправді – це велике досягнення. Адже кожна незалежна Національна церква є символом самостійності й державного суверенітету країни. А автокефальний статус Православної Церкви в Україні неодмінно сприятиме на шляху утвердження рівноправності й суб'єктності у тих процесах, які переживає сучасне Вселенське православ'я. Водночас це створює додаткові можливості для набуття самою Українською державою статусу суб'єкта світової політики.

Проте існування в Україні церковної структури, канонічно залежної від Москви, яка в органах державної влади зареєстрована з назвою «Українська Православна Церква», що, в слід за РПЦ, засудила акт дарування Томосу, надмірна його політизація на тлі передвиборчої президентської кампанії 2019 р., а також зайнята Святійшим Патріархом Київськими і всієї Руси-України Філаретом (2005–2019) позиція, що зводиться не лише до негативної оцінки змісту Томосу та умов, на яких він був наданий, а відтак і цілковитого його несприйняття, актуалізували потребу глибшого еkleзіально-богословського аналізу, так і його канонічної об'єктивації.

Актуалізація «томосіади» детермінована також тим, що деякі церковні і державні діячі чомусь вважають, що Томос мав би сам собою вивести помісну церкву на рівень світової комунікації та впливу, або стає панацеєю від всіх кризових явищ, які переживає українське суспільство через недолугу державну політику й управління. Іншим чинником, що загострює потребу ґрунтовного наукового аналізу структурно-функціональної природи Томосу про автокефалію Української Церкви від 6 січня 2019 р., є необхідність і неупередженого витлумачення тих його канонічних положень, які, з одного боку, гарантують права і свободи ПЦУ, а з другого – начебто їх обмежують. І, нарешті, попри те, що цій проблематиці приділено багато уваги, рецепції здійснено здебільшого політологами, політиками, журналістами, релігієзнавцями і богословами, які представляють два векторно зорієнтованих напрямки в українському церковному середовищі: ті, що за Томос і, ті, що проти, бо він – не такий, як їм хотілося, канонічної об'єктивації документ так і не отримав.

Постановка завдань. Головна мета статті полягає в комплексному аналізі змісту та структуру Патріаршого й Синодального Томосу про автокефалію Православної Церкви України. Меті підпорядковано такі завдання:

- визначити історико-канонічні підстави надання Томосу ПЦУ;
- витлумачити провідні ідеї та засади канонічних приписів документу й з'ясувати специфіку їх рецепції;
- обґрунтувати еkleзіально-канонічну спрямованість Томосу й довести, він є, з одного боку, своєрідною декларацією про автокефалію ПЦУ, а з другого – джерелом канонічного права локального характеру і помісного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження та дискусія. Слово *тѹмос* походить від дієслова

відрізати, відкरोювати і в перекладі з грецької букв. означає частина, шматок). Спочатку в церковній практиці томос означав декрет, окружне послання Папи Римського, Глави помісної церкви, єпископів, навіть ченців. Провідною ціллю цих документів був захист віри, офіційне тлумачення фундаментальних тверджень віровчення. До найвідоміших Томосів такого типу належать Томос Папи Лева I Великого (440–461), написаний у червні 449 р. до патріарха Флавіана у зв'язку з поширенням фальшивого вчення Євтихія [6], Томос Константинопольського Собору (1180) «Про бога Мухаммеда» [13] (насправді, їх було два – один Отців Собору, а другий імператора Мануїла I Комніна) або ж так званий «Святогірський Томос» (1340), що містив апологію вчення Григорія Палами про Таворське світло і був спрямований проти звинувачень Варлаама Каламбрійського. Отже, спочатку Томоси мали догматичне значення та спрямування. Проте з плином часу їх почали задіювати для визначення та визнання церковного устрою, постанов й автокефальні прагнення яких мали історичну та політичну зумовленість.

Як документ, що підтверджує незалежність (тобто автокефальний статус) Помісної Церкви, Вселенський Патріарх став видавати Томоси з другої половини XIX ст. Можна стверджувати, що відтоді він набув виняткового значення: став не публічним, а унікальним у своєму роді документом, що його вручає лише Вселенський Патріарх один раз і тільки Предстоятелю Помісної Церкви. Він підтверджує в такий спосіб її автокефальний статус або патріаршу гідність. Дарування Томосів – це затвердження за Константинопольським Патріархом виняткового права головування у православному світі, скликати Собори й координувати їх роботу, а головне – бути найвищою апеляційною інстанцією і джерелом автокефалії для всіх новітніх церков. Саме ця акція переслідувала мету підтвердити ту його роль і значення в православному світі, яка історично була відведена Римському Папі у Вселенській Церкві, котра 1054 р. остаточно розкололася на західну і східну.

Заради справедливості, варто наголосити, що, згідно з 9-м і 17-м канонами IV Вселенського Собору (451 р.), за Константинопольським патріархом закріплювалося право найвищої судової інстанції для єпископів і духовенства Східної Римської імперії [7, с. 42, 44]. Та, попри це, правди чомусь шукали в Римі. Наприклад, звернення Максима Сповідника (580–662) до Папи Мартини I (649–655) про захист від Констанса II

(641–668) – імператора, який підтримував єресь монофелітизму.

Натомість Томос про автокефалію вперше отримала Церква Еллади (1850 р.). Патріарх Константинопольський Антим IV (1848–1852) в присутності Єрусалимського Патріарха Кирила зняв з Елладської (Грецької) Церкви анафему і затвердив її автокефалію [11, с. 578]. Таким самим документом 1922 р. було відновлено автокефальний устрій Сербської Церкви, хоча деякі дослідники стверджують, що це відбулося 1920 р. [11, с. 509].

Румунська Церква отримала Томос про автокефалію з рук Константинопольського Патріарха Йоакима IV. Документ урочисто оприлюднили в травні 1885 р., але визнання патріаршого устрою відбулося лише на початку 1925 р. [11, с. 525]. По суті, так було з усіма молодшими патріархатами, митрополіями та архієпископіями, які складають структуру Вселенського православ'я.

Томосів не мають лише так звані древні Патріархати – Олександрійська, Антіохійська та Єрусалимська Церкви і, звісно ж, сама Константинопольська Церква. Тому, що їхні місця в Диптиху – Список 15 автокефальних церков з іменами їх предстоятелів. Їх за порядком, визначеним Диптихом, належить поминати під час Літургії в усіх православних церквах, які складають структуру Вселенського православ'я. Сучасний Диптих Константинопольська церква сформувала уже після 1054 року – поділу Єдиної Церкви Христової на католицьку і православну.

Як не дивно, але з цього ряду випадає РПЦ. Вона єдина, яка не має ні апостольського благословення на заснування єпископської кафедри, ні свого Дня хрещення, ні Томосу. Між тим, як бачимо, це не завадило їй згодом зайняти почесне п'яте місце в Диптиху Помісних церков і здійснювати відверто агресивну церковно-релігійну політику в православному світі, що завершилася розривом євхаристичного єднання з Вселенською Церквою.

Місце (тобто порядковий номер) у Диптиху обґрунтоване, передусім, політичним значенням міст, де з'являлися кафедри перших єпископів, давністю їх постанов, часом проголошення автокефалії тощо. А тому поняття Диптиха позбавлене будь-якого догматичного значення. Та й сам Томос з формального боку мало чим відрізняється від філігранно й урочисто виписаної церковної грамоти. Унікальність його лише в тому, що він містить Синодальне рішення Вселенської аатріархії про надання церковної адміністративної незалежності.

Водночас мусимо зауважити, що не в усіх Помісних церкв однакове розуміння процедури надання автокефалії як винятковості прав на це Константинопольського патріарха як «Першого серед рівних». Тому цей процес – завжди заполітизований, зумовлює кожного разу нову фазу внутрішньоцерковного конфлікту і лише поглиблює перманентну кризу, яку століттями переживає Вселенське православ'я. Головною причиною є амбіції Московії, яка ще з XVI ст. культивує й відчайдушно нав'язує себе православним спільнотам як «Третій Рим». Прагнучи зреалізувати власні політико-єклезіальні стратегії, РПЦ на засіданні Священного синоду від 25 серпня 2022 р. РПЦ визнала «томос», який свавільно 5 червня 2022 р. Охридській Архієпископії надав Сербський патріарх Порфирій Перичем – сателіт Московського патріарха. У такий спосіб вони обидва відверто знехтували винятковим правом Вселенського патріарха дарувати Томоси про автокефалію.

Загалом Томос, має чітку структуру і містить вступну частину, що здебільшого формулюють, опираючись на єклезіально історичні підвалини набуття або ж дарування автокефалії. Зокрема, в «Патріаршому і Синодальному Томосі надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України» від 6 січня 2019 р. це викладено так: «Отож, оскільки благочестива та Богомбережена земля України укріплена і звеличена вищим промислом та отримала свою повну політичну незалежність, державні та церковні керівники якої вже майже тридцять років палко просять її церковного самоврядування та пліч-о-пліч з народом й суголосно з давніми його проханнями свого часу зверненими до святішого Апостольського Константинопольського Престолу, котрий за багатовіковим канонічним переданням зобов'язаний турбуватися про Святі православні Церкви, які мають в цьому потребу, а найбільше про ті, які завше з ним зв'язані канонічними узами, як-от історична Митрополія Київська, – то наша Покірність з Пресвященними при нас Митрополитами та всечесними, улюбленими в Святому Дусі братами та співслужителями, з обов'язку турботи Великої Христової Церкви за Православний світ, для зцілення постійно загрожуючих розколів та розділів у помісних Церквах, однодумно визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України разом із Священними Митрополіями, Архієпископіями, Єпископіями, монастирями, парафіями та всіма в них церковними установами, котра знаходиться

під покровом Засновника Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою, маючи Першого в церковних справах і визнаючи кожного канонічного її Предстоятеля» [10].

Зауважимо, що у випадку з Томосом Церкві України в цій же вступній частині міститься канонічна заувага щодо титулу її Предстоятеля. Визначивши за ним титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України», вміщено застереження про те, що «не допускається якогось доповнення чи віднімання від його титулу без дозволу Константинопольської Церкви» [10]. Експерти одразу запідозрили, що це застереження, якого немає в жодному з раніше виданих Томосів, є, так би мовити, зусиллями на випередження, оскільки для Патріарха Варфоломія було цілком очевидно, що Київський Патріархат, як Церква, яка виступила основою для об'єднання і проголошення автокефалії на Київському помісному соборі 15 грудня 2018 р., здійснюватиме й надалі спроби зберегти в титулі Предстоятеля Української Автокефальної Церкви нагадування про її нехай самопроголошений, але такий звиклий і засвоєний мільйонами вірян патріарший статус [1].

Очевидно, що на цей крок Константинополь змусила піти Болгарська церква, котра під впливом церковно-шовіністичного Московського патріархату 1953 р. самовільно проголосила себе Патріархатом, хоча в Томосі від 1945 р. було чітко визначено: «Предстоятелем є Блаженніший Митрополит Софії та Екзарх усієї Болгарії».

Здавалося б, – дрібниці. Але насправді – це вагомий удар по нашій історичній пам'яті, традиції, тобто по творенню власного національного церковного передання і, навіть державотворенню. Адже «накинутий» Томосом титул Предстоятеля ПЦУ, на відміну від титулу Предстоятеля УПЦ КП, не відображає вповні історичний розвиток Церкви Христової в Україні та увесь досвід і процес боротьби за її становлення як Помісної і національної церкви українського народу. Згідно з Томосом історія Церкви Христової древньої Київської Русі, Козацької держави, Гетьманщини і, навіть незалежної України, привласнена, в тому числі, титулом Московського патріарха, який іменує себе «всєя Руси», а Вселенський Патріархат нічого на це не заперечує.

Найоб'ємніша за змістом є власне канонічна частина Томосу, де обґрунтовано канонічні умови та підстави його надання. Загалом ці вимоги

типові для всіх подібних документів, які свого часу отримували Помісні православні Церкви, без винятку.

Головна суть цих вимог полягає в тому, що в Томосі Українській Церкві, зроблено акцент на територіально-адміністративному принципі надання автокефалії «...ми визнаємо та проголошуємо встановлену в межах території України Автокефальну Церкву нашою духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України» [10]. Водночас чітко підкреслено, вона «не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави», а всі існуючі парафії, монастирі і будь-які інші церковні установи в діаспорі мусять підкорятися Вселенському Престолу, «бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави» [10].

Мусимо наголосити, що в умовах віроломного нападу й повномасштабного вторгнення Московії в Україну ця проблема стала, як ніколи очевидною. Мільйони українських вірян, втікаючи від полум'я війни, опинившись за межами рідної країни, змушені молитися в храмах чужих юрисдикцій, в тому числі й Московського Патріархату, який може мати свої громади по цілому світі, а Київська Митрополія, згідно з Томосом, ніде, окрім України.

Попри те, що Томос дарований на 5-му році окупації Криму, Донбасу та війни Росії проти України, в ньому міститься вимога поминати всіх Глав Помісних церков. І Блаженніший Митрополит Епіфаній виконував цей припис і згадував за Богослужінням Московського патріарха аж до повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. Благословення Кіріла Гундяєва московітських військ на війну з українцями, підтримка курсу кремля на знищення державності України, змусила вдатися до певних маніпуляцій і духовний провід УПЦ МП. Вони скликали собор, на якому домовилися тимчасово не згадувати ім'я Кіріла Гундяєва за Богослужінням. Але з підпорядкування Московського патріархату так і не вийшли, натомість підтримали рішення РПЦ про духовного єднання з Вселенським Патріархом за те, що він дарував ПЦУ автокефалію.

У Томосі також наголошується, що вищою судовою інстанцією є Константинопольський Патріарх. Насправді, згадки про це наявні в кожному Томосі, але в ранніх документах такого типу подібні зауваги подано м'яко, як рекомендація, а не обов'язкова норма [1]. Прикладом є Томос

про автокефалію Сербської церкви (1879), у якому сказано, що Сербський, дотримуючись «давньому звичаю», має звертатися до православних патріархатів та інших автокефальних Церков-Сестер «з питань загальноцерковного значення, котрі потребують спільного обговорення та схвалення» [1]. З цього бачимо, що Константинопольський патріарх себе жодним чином не виокремлює із-поміж інших рівних собі очільників решти Помісних церков. Однак, уважно вчитавшись у зміст нового Томосу, від 19 лютого 1922 р., побачимо, що головною спонукою дарувати їй «Томос Вселенського патріарха Мелетія про приєднання до Автокефальної об'єднаної православної Сербської церкви Королівства СХС єпархій, здобутих за результатами Балканських воєн і Першої світової війни, а також приєднання до неї інших автокефальних сербських церков» [2, с. 30] було якраз бажання Константинополя досягнути «остаточної єдності та гармонії в управлінні згідно з правилами Отців, що гласять: «Єпископам кожного народу належить знати першого з них і признавати його за Главу» (34 правило св. Апостолів) [7, с. 12]. А в Томосі ПЦУ на це правило немає навіть натяку. Можна припускати, що в такий спосіб Його Всесвятість залишає нам простір для усвідомлення, що «Першим» для українського народу є його Першосвятитель – Блаженніший Епіфаній як Предстоятель ПЦУ. Але можуть бути й інші варіанти, що означають звичайну хитрість грецької дипломатії.

У Томосі присутня заувага про те, що без згоди Константинопольського патріарха неможна самостійно змінити назву церкви, її статус, титул Предстоятеля тощо. Але, наприклад, за те, що назву «Святіїша Церква України» майже ніхто не вживає, Константинополь не журить, не видає жодних застережень, як і не вважає за недолугість присвоєння одній церкві кількох назв – «Українська Православна Церква (Православна Церква України)».

Далі викладено побажання та заохочення, аби ПЦУ старанно берегла чистоту православного віровчення та ретельно дотримувалася канонів. Зокрема, «Прояснюємо до сказаного вище, що Автокефальна Церква в Україні визнає головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол, як і інші Патріархи та Предстоятелі, та має разом з іншими канонічними обов'язками та відповідальностями, насамперед збереження нашої Православної Віри неушкодженою та канонічної єдності та спілкування з Вселенським Патріархатом й іншими помісними Православними Церквами непорушними» [10].

Обрання Предстоятеля ПЦУ, як і все інше, що стосується її устрою та внутрішнього життя, має відбуватися «відповідно до належних положень божественних і священних канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язково відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу» [10].

У залежності від політичної ситуації, стану релігійної свободи та ролі світської влади і духовенства в процесі здобуття автокефалії у Томос вміщують особливі звертання, окремі зобов'язання чи обіцянки. Наприклад, у Томосі Албанській церкви 1937 р., є нагадування світській владі про обіцянку гарантії та захисту прав і свобод тамтешніх православних вірян, оскільки вони складають меншість. Що ж до Томосу, наприклад, найближчої нам географічно, але не за духом Рум.ПЦ (до сих пір не визнала автокефалію ПЦУ), то в ньому сказано, що документ виданий на прохання короля Румунії та його уряду, натомість нічого не сказано про прагнення духовенства до церковної автокефалії.

Спільне, що є в Томосах Елладської, Албанської та Польської православних церков, а також Церкви Чеської та земель Словацьких і Православної Церкви України – це їх обов'язок отримувати мир лише від з рук Константинопольського патріарха. Ці документи об'єднує також зазначення в тексті нових назв церков-адресатів і згадка про те, що найвищою владою в них є Синод єпископів.

Патріарх Філарет критикує Томос саме за те, що в ньому ПЦУ позбавлена права мироваріння. Але, більшість каноністів, вважають, що згадка в Томосі про мир не має юридичної норми, тобто абсолютного характеру. Наприклад, Предстоятель Рум.ПЦ, згідно з приписами Томосу, мав отримувати мир з Константинополя. Але цей пункт проігнорували одразу й воно на стосунки з Церквою-Матір'ю й іншими Помісними церквами не вплинуло. Скоріше, навпаки дало поштовх до самоствердження й успішної розбудови як національної Помісної церкви в Румунії. А тому, в Томосі про визнання Румунського патріархату про мир, а відтак звідки й куди воно мало би текти Константинополь уже не згадував взагалі.

Отже, ми маємо промовисті приклади, які варто наслідувати, щоб коли ПЦУ дійде до Українського патріархату, Константинополь не насмілювався згадувати про те, до кого має належати українська діаспора, де брати мир, в кого шукати правосуддя тощо.

Іншою спільною рисою Томосів є те, що в них вміщено канонічну норму такого характеру: після елекції нового Предстоятеля, він зобов'язаний письмово повідомити спеціальними листами усіх п'ятнадцять глав Помісних церков про обрання, а ті своєю чергою мають підтвердити своєрідним «привітанням», тобто визнанням й євхаристійною єдністю. Блаженніший Епіфаній цей «перший крок новообраного Предстоятеля» [6] зробив. Він звернувся з «мирними грамотами» до всіх Предстоятелів, але наразі Українську церкву визнали лише Патріарх Олександрійський Феодор II, блаженної пам'яті Архієпископ Нової Юстиніани й усього Кіпру Хризостом II (спочив у Бозі 7 листопада 2022) та Архієпископ Атен і всієї Греції Іронім II.

Особливо агресивно налаштований щодо Києва та Константинополя Московський патріархат, який паразитує на духовному тілі України ще з часів Івана Самойловича та Гедеона Святополка-Четвертинського, коли 1685–86 рр. нерозважливі свояки-свати – гетьман і митрополит – штовхнули її в московське ярмо. Як справедливо наголошує отець Георгій Коваленко, позиція РПЦ не лише «не конструктивна і не діалогова, вона агресивна». Ця церква послуговується мовою ворожнечі й нехристиянською лексикою, а її методи «дають підстави сумніватися у християнському підґрунті заяв і рішень, які виходять із цієї церкви» [8]. Звісно, що це не тільки звукуватиме коло прихильників Московського патріархату, а й відштовхуватиме «тих людей, які потенційно могли би вагатися» [8].

У цьому контексті оптимізму додає також те, що за результатами найновіших даних соціологічної служби Центру Разумкова, довіра до РПЦ і, зокрема до Кіріла Гундяєва та Онуфрія Березовського, різко впала, а до Предстоятеля ПЦУ, навпаки зросла: Митрополиту Епіфанію довіряють 39% громадян проти 19% тих, хто не довіряє; Митрополиту Онуфрію – 32% проти 22% відповідно. Найнижчий рівень довіри українців до патріарха Кирила. І це справедливо, бо той не лише підтримав анексію Криму та окупацію частини Луганської й Донецької областей, а й схвалив військову агресію та повномасштабне вторгнення московитської орди в Україну [4]. Проте особливо втішатися немає чим, адже рівень довіри до ПЦУ все ще залишається нижчим, аніж він був до УПЦ Київського Патріархату до Об'єднавчого собору 2018 р. А перехід з МП в ПЦУ ще й до нині залежить безпосередньо від інтенсивності бомбардувань, ракетних обстрілів та масштабів воєнних злочинів рашистів.

Водночас є доволі оптимістичні показники та прогнози. Все ж таки ця віроломна війна Московії проти України не лише вибила ґрунт із під ніг ідеологів і практиків «руського мира», а й назавжди похоронила цей, по суті неоімперський фашистський проект. Експлуатуючи тему нацизму, Кремль у співпраці РПЦ витворили нову ересь політичної ортодоксії й самі перетворилися на джерело нацистської ідеології та зла планетарного масштабу. Це зумовило глибокі й системні юрисдикційні трансформації – перехід з канонічного підпорядкування Московського патріархату й з'єднання з ППЦУ. В результаті, за останні дев'ять місяців 2022 р. суттєво зросла кількість її прихильників як національної Помісної церкви. Цю динаміку підтверджують результати найсвіжішого соціологічного дослідження Київського міжнародного соціологічного інституту, проведеного в червні 2022 р. [5], згідно з якими серед Православних церков «лідуючі» позиції займає ПЦУ – 54% і лише 4% ідентифікують себе з УПЦ МП. Порівняно з 2021 роком частка прихильників ПЦУ зросла з 42% до 54%. Натомість частка тих, хто ідентифікував себе з УПЦ МП зменшилася 18% до 4%.

Цікавими є регіональні вияви цих параметрів. Українських громадян, які ідентифікують себе саме ПЦУ, – найбільше в центрі та західних областях нашої країни. Він складає 59%. На Сході, звичайно, він трохи нижчий, але теж доволі високий – 42%¹.

Що ж до інших християнських церков і релігійних організацій, то динаміка їх розвитку залишається стала упродовж 2020–2022 років і війна чи отримання Томосу ПЦУ на їхньому житті та розвої майже не вплинули. Натомість важливим може видатися зріз лінгво-етнічних категорій респондентів, дані якого підтверджують факт, що повноту ПЦУ складають україномовні українці (58 %). Водночас спостерігається суттєве зростання відсотку тих її духовних чад, які є етнічними українцями, але змосковщені й розмовляють мовою окупанта (таких 46 %) [5]. Як не дивно, але суттєво збільшився також відсоток російськомовних громадян – до 36 %, які раптом стали зараховувати себе до ПЦУ. Але 13 % все ще ідентифікують себе з УПЦ (МП) [5].

Отже, УПЦ (та що в канонічній єдності з РПЦ), хоча й зберігає фактичний контроль над

¹ Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 р. Прес-реліз заступника директора КМІС Антона Грушецького. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>

більшістю парафій, але через підтримку, а подекуди й співпрацю з московітським агресором, вона зазнала значних репутаційних втрат і, сподіваємося, втратила свій вплив остаточно й безповоротно. Суттєво на її функціонуванні позначилося й дарування Томосу, оскільки дарування цього документу позбавило підстав говорити про «неканонічність» ПЦУ.

У цьому контексті варто також враховувати погляд представників іноземних духовних центрів, монастирів тощо. Показовим тут є узагальнення Микити Пантократорського, який стверджує: «Автокефалія України – вже звершений церковний акт. І поступово ми всі повинні це прийняти. Автокефальна церква України перебуває під благословенням Матері-Церкви, яка надала автокефалію всім Церквам, і це тішить православних віруючих України. Час покаже, що «усе, що відбувається в Церкві, не зникає» [9, с. 19].

Отже, підсумовуючи аналіз змісту та структури Патріаршого і Синодального Томосу про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні, можна зробити такі **загальні висновки**.

Томос надано не окремій частині розділеного Українського православ'я – УПЦ, УПЦ КП чи УАПЦ, а об'єднаній Київській Митрополії, що входила на тому етапі боротьби за автокефалію до складу Вселенського патріархату. Дарування Томосу стало можливим лише тому, що УПЦ КП та УАПЦ погодилися провести Помісні собори, на яких ухвалити рішення про самоліквідацію з метою об'єднання в одній Київській Митрополії.

27 липня 2019 р. Священний синод ПЦУ на виконання рішень Помісного собору УПЦ КП та УАПЦ від 15 грудня 2018 р. про припинення власної діяльності, об'єднання і приєднання Православної Церкви України, ухвалив необхідні процедурні рішення щодо припинення юридичних осіб «Київська Патріархія УПЦ Київського Патріархату» та «Патріархія УАПЦ» у зв'язку з їх приєднанням до Київської Митрополії Української Православної Церкви (Православної Церкви України).

Томос Української Церкви містить загалом три самостійні, але взаємозв'язані частини. Їхній зміст підтверджує, що документ є не стільки декларацією про церковну незалежність, скільки джерелом права, оскільки містить нехай рамкові, але чіткі приписи щодо назви Церкви, її статусу та устрою, процедури обрання Предстоятеля, судочинства, функцій Священного Синоду тощо. До цих канонічних норм, виписаних в її Томосі належать:

а) недопустимість зміни титулу Предстоятеля без згоди Церкви-Матері, що чітко визначений Статутом УПЦ (ПЦУ), зареєстрованим Мініюстом;

б) документ врегульовує не лише мінімальну частоту скликання Священного Синоду, а й вказує на щорічне оновлення його складу (ця новела уже відображено в Статуті Церкви);

в) обмеження канонічної території ПЦУ територією України. Варто наголосити, що ця норма щодо встановлення юрисдикційних меж потенційно закладає канонічні колізії щодо поширення духовної влади Митрополита Київського і всієї України на ті території України, які Московія окупували й за результатами псевдореферендумів приєднала до Російської федерації;

– обґрунтування претензії на право Константинопольського Патріарха засновувати в Україні ставропігії (безпосереднє підпорядкування Вселенському Патріархові) й призначати своїх екзархів (представників і особистих посланників), що, насправді, має свою давню, проте з далеко неоднозначними історичними наслідками традицію: наприклад, призначення Єремією II Трансом архієпископа Кирила Терлецького своїм Екзархом, що, за іронією долі, став ідейним натхненником унії Київської Митрополії з Апостольським Престолом у Римі;

– право на апеляцію до Константинополя як найвищої судової інстанції, проте це не означає, що це «право» якоюсь мірою обмежує суверенність і незалежність церковного суду ПЦУ).

Ще одна юридична особливість документа – в тому, що в ньому згадано не лише ім'я Предстоятеля Церкви – Блаженнішого митрополита Епіфанія, а й Президента України Петра Порошенка, що напередодні президентських виборів для нього було вкрай важливо.

Так само й з іменем митрополита Епіфанія. Ми це трактуємо, як завуальовану форму явного і цілковитого відмежування Патріарха Варфоломія від Патріарха Філарета і не лише на завершальному акорді автокефального руху, а на шляху до утвердження ПЦУ як Помісної Церкви, а також як запобіжник реалізації моделі дуальності управління в Церкві, на яке сподівався Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет.

Сьогодні ми бачимо наскільки це положення Томосу було важливе. Не пройшло і півроку, як у Києві 20 червня 2019 року, – колишній Предстоятель Української православної церкви Київського патріархату скликав свій Собор на котрому заявив про відновлення діяльності УПЦ КП

як окремої релігійної організації. Весь цей час Патріарх Філарет через суд намагається змусити Державну службу з етнополітики та свободи сові-

сті зареєструвати постанову невизнаного Собору УПЦ Київського патріархату про відновлення цієї релігійної організації.

Список літератури:

1. Бурега В. Томос для України: типичное и специфичное. URL: https://rus.lb.ua/news/2019/01/06/416557_tomos_ukraini_tipichnoe.html
2. Веселинович Р. Уједињење покрајинских црква и васпостављање српске патријаршије. Посебан отисак. Б.м. Б.р. С. 30–31.
3. Григорий Палама. Святогорский Томос... / пер. Т. А. Миллер. *Альфа и Омега*. Москва, 1995. №3 (6). С. 69–76.
4. Держава і церква в Україні – 2019 : підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали). URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf
5. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 р. Прес-реліз заступника директора КМІС Антона Грушецького. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>
6. Епіфаній, митрополит. Розуміємо, що в Україні й надалі існуватиме Російська Православна Церква. URL : <https://www.dw.com/uk/митрополит-епіфаній-розуміємо-що-в-україні-й-надалі-існуватиме-російська-православна-церква/a-46951507>
7. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і святих отців. Київ: УПЦ КП, 2008. 368 с.
8. Коваленко Георгій, протоієрей. Вибір такий – ти зі світовим православ'ям чи з московським? URL: <https://glavcom.ua/interviews/protoijerey-georgiy-kovalenko-moskovskiy-patriarhat-rozpochav-proces-samoizolyacii-543173.html>
9. Пантократорський Микита. Уся правда про українське церковне питання: репринтне видання. Глибока : Благодатний вогонь, 2021. 24 с.
10. Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL : <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>
11. Саган О. Вселенське православ'я : суть, історія, сучасний стан. Київ : Світ Знань, 2004. 912 с.
12. Свт. Лев Великий, Папа Римський, и его Томос. URL : <https://stsl.ru/news/all/svt-lev-velikiy-paparamskiy-i-ego-tomos>
13. Томос Константинопольского Собора 1180 года (о бже Мухаммеда). URL: <https://ruslanvolg.livejournal.com/294513.html>

Skriblyak M.V., Lagodych M.M. PATRIARCHAL AND SYNODAL TOMOS ON GRANTING THE AUTOCEPHALIC CHURCH ORGANIZATION TO THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE AS A DECLARATION ON CHURCH INDEPENDENCE AND A SOURCE OF CANONICAL LAW

The article attempts an historical-theological and canonical analysis of the knowledge and structure of the Patriarchal and Synodal Volume on the management of the autocephalous church system of the Orthodox Church of Ukraine.

Through a comparative study of similar documents provided by the Patriarchs of Constantinople to other Local Churches, which form the modern structure of the Universal Orthodoxy, it is proved that they were issued starting from the second half of the XIX century. and until January 6, 2019, have common – political and administrative grounds and at the same time special canonical and ecclesiastical precepts. They differ from each other not by a historical description of the basis of autocephaly, but also by the rights, privileges, etc. granted by the Autocephalous Churches, that is, its canonical orientation.

The leading idea of the article – a critical expression of the structural and functional nature and content of the Tomos of the Ukrainian Church – is subject to the interpretation of the document as a kind of solemn declaration of its ecclesiastical independence and a source of canon law of the Orthodox Church of Ukraine.

The authors argue that the Tomos was given to the united Kyiv Metropolis as part of the Ecumenical Patriarchate, which, according to the decision of the Kyiv Cathedral (December 15, 2018), was headed by Metropolitan Epiphanius. That's why his name was written in the document. And also claim that Patriarchal and Synodal Tomos on granting the autocephalic church organization to the orthodox church of Ukraine as a declaration on church independence and a source of canonical law.

Key words: Autocephaly, Ecumenical Patriarchate, Diptych, Local Church, Tomos, Orthodoxy, canon law, church management system, jurisdiction.